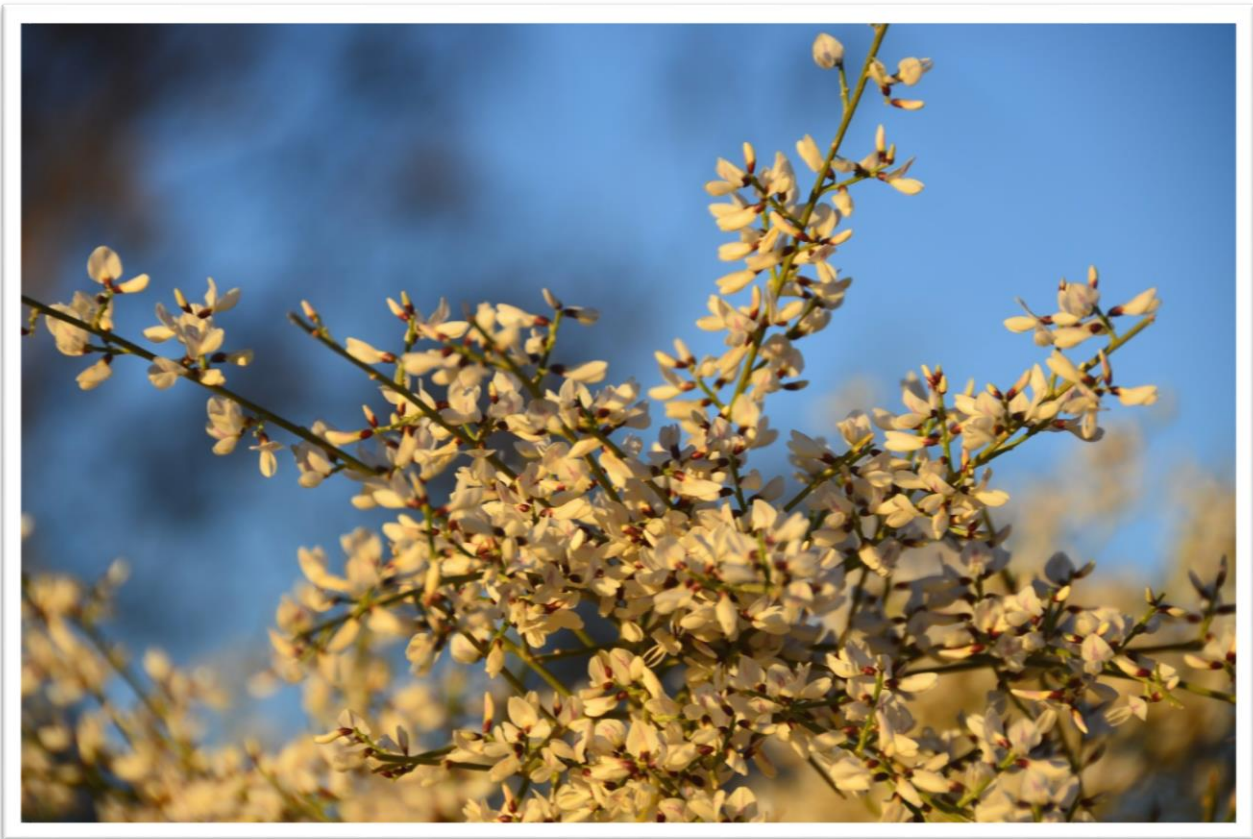

מטבעון גיליון 48

יוני 2019 - סיוון תשע"ט

ניגודים כאן.
זוהי ארץ בין ים
ומדבר.
בין שרידי סבנה
טרופית, סבכי חורש
ים-תיכוני, פיסות
מדבר, שאריות
ערבה, רסיסי
האלפים בגבהים.
חמש רצועות אקלים
וארבעה מוצאי
צומח, שלוש דתות
על מטען
ומקומותיהם, ושני
עדים אילמים צופים
בכל המתרחש -
האדמה, ואור
התכלת העזה,
כמאמר הסופר.
דני רבינוביץ-רוח
סיני

- ❖ דבר המערכת
- ❖ פעילות הביס"ש
- ❖ עדכונים מהשטח
- ❖ לוח תצפיות
- ❖ קטר אל-מע'רה ומעיינות ה"קטר" של מרחב דימונה – בועז לנגפורד
- ❖ הרפתקאות חוקרים ראשוניים במרחב – מעובד ע"פ מאמר של יוסי שדור
- ❖ חידת הגיליון

רותם המדבר - נחל נקרות

דבר המערכת

בשעה טובה גיליון יוני 2019 יוצא לאור. בגיליון זה זכינו לארח את החוקר בועז לנגפורד בכתבה על תעלומת הקטרים ברכס דימונה. אין ספק שבעקבות קריאת הכתבה מתחשק לצאת ולחקור את המרחב המדובר שטח שלא זוכה למספיק תשומת לב בקרב ציבור המטיילים.

לפני כחודש קיבל בית ספר שדה מתנה מפרופ' אוריאל ספריאל ארכיון כתבי "טבע וארץ" של החברה להגנת הטבע. הארכיון מכיל אוצר בלום של כתבות ומאמרים של טובי החוקרים והמדריכים מכל התקופות. בחרנו לפתוח בפרויקט של העלאת ועיבוד כתבות ישנות מאוצר זה ולהנגישן לקהל הרחב. אנו תקווה כי תמצאו עניין בכתבה הראשונה בסדרה אודות מגלה ארץ הנגב וסיני *אדוארד הנרי פאלמר (Edward Henry Palmer)*

נשמח להצעות לכתבות לגיליונות הבאים.

בברכה, צוות המטבעון
עמיחי שדה ואיתי לובל.
Matbeon.boker@gmail.com

בקעת צין ממבט מחוד עקב לכיוון מזרח-2019

פעילות הביס"ש

צוות הביס"ש יצא לחוות את התקופה בה המדבר פורח בשפע פעילויות.

- ❖ בחג הפסח בית ספר שדה התמלא כמדי שנה אורחים מקרוב ומרחוק, אשר נהנו מהדרכתם של מדריכי הביס"ש בטיולים ובהדרכות במדרשה. חוגי הנוער (חנב"ז, חוג ח') יצאו לטייל בעומק הנגב המזרחי, הטיולים היו מוצלחים מאוד והתגובות מהחניכים והוריהם דוחפות להמשך העשייה. קייטנות הפסח היו מהנות, ומילאו את כולנו בציפייה לקראת הקיץ.
- ❖ מדריכי הביס"ש החדשים יצאו לטיולם העצמאי בשיא החום, התמודדו איתו באמצעות רחצה בגבים הקרירים, והליכה בשעות הבוקר ואחרי הצהריים. השנה טיול זה עבר באזור בקעת צין והר מרזבה.
- ❖ לאורך החודשים האחרונים מדריכי הביס"ש הצטרפו לחוקרים גלעד בן צבי, איתי רנן ועמוס בוסקילה לעבודות שדה במגוון תחומים, כמו תמיד שמחנו לעזור ואפילו זכינו לסיור במחיאון הטבע בתל אביב - היה מרתק! (תודה לאיתי רנן על ההשתלמות)
- ❖ הקיץ כבר נותן אותותיו ואנו מכינים את הפרויקטים של הקייטנה היישובית ופעילויות הקיץ של חוגי הנוער.

חוג ח' בטיול בערבה התיכונה - 2019

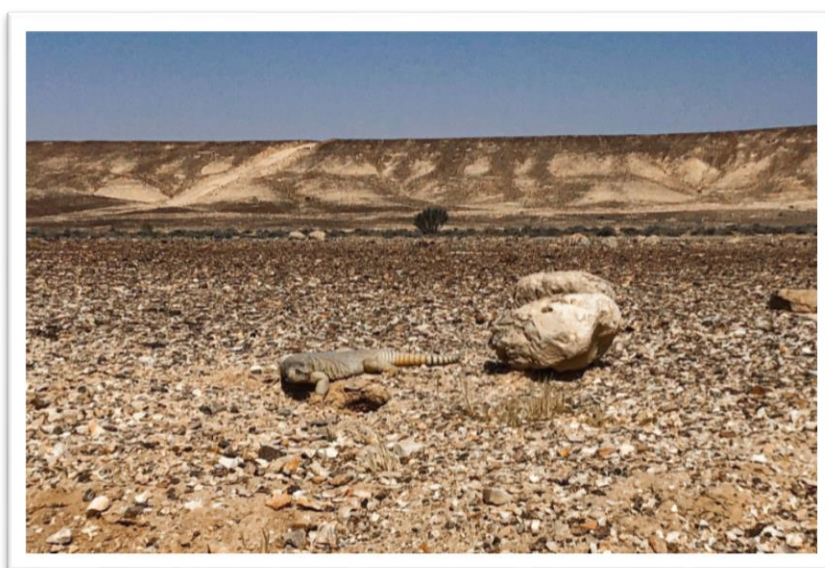
עדכונים מהשטח

מד- גשם: 81 מ"מ במצטבר לתקופה, המהווים 83% מהממוצע הרב שנתי לעונה כולה- 93 מ"מ.

לוח תצפיות-

אנו מחכים לדיווחי תצפיות מכם, תושבי ומטיילי האזור.
שלחו לנו תצפיות- matbeon.boker@gmail.com

תאריך	שם הצופה	כמות	מיקום	מין
12/4/2019	חוג נוער	1	נחל חווה	צבוע
22/4/2019	חנבז	1	נחל אנמר	פרא
23/4/2019	יערה ארזי	4	רמת ציפורים	רץ מדבר
23/4/2019	איתי ושחם	1	יובלים של נחל כביר	פרא
13/5/2019	איתי ושחם	1	נחל אשלים תחתון	ארנבת
13/5/2019	איתי ושחם	1	נחל גמלים	חרדון צב
21/5/2019	זיו שרצר	2	יובל צפוני של נחל מרזבה	ארנבת
21/5/2019	מיכל רבי	1	יובל צפוני של נחל מרזבה	עין חתול אדמדם
22/5/2019	צוות ביס"ש	1	נחל נחש צמא	חרדון צב

חרדון צב בנחל נחש צמא

קטר אל-מע'רה ומעיינות ה"קטר" של מרחב דימונה: מדבר, מעיינות, ואגדות - מתכון מנצח לסיפור טוב

בוזז לנגפורד

המרכז לחקר מערות, המכון למדעי כדור הארץ, האוניברסיטה העברית בירושלים

סיפורינו עוסק בפרסום ישן אודות חמישה מעיינות טפטוף שהתגלו בהרי דימונה: מעיין החלמוניות, קטר פעי, קטר א-שביב, קטר א-שגיב והחשוב מכולם, קטר אל-מע'רה. מעיינות אלו פורסמו בינואר 1999 ב'ארץ וטבע' על ידי עוז גולן, בכתבה המשבחת חבל ארץ עלום ופחות מטויל, בין דימונה וערד. הכותב תאר את המעיינות השונים, אשר מיוחדת לכולם העובדה שהם מטפטפים ובשל כך מכונים קטר. המילה קטר בערבית (قطار) היא טפטוף ולכן מעיינות מטפטפים מכונים לעיתים בשם זה. כך למשל שמו הערבי של עין נטפים בהרי אילת הוא 'עין אל קטר'. הקידומת 'קטר' לשם המעיין באה לציין כי מדובר דווקא במעיין טפטוף ולא בנביעה אחרת.

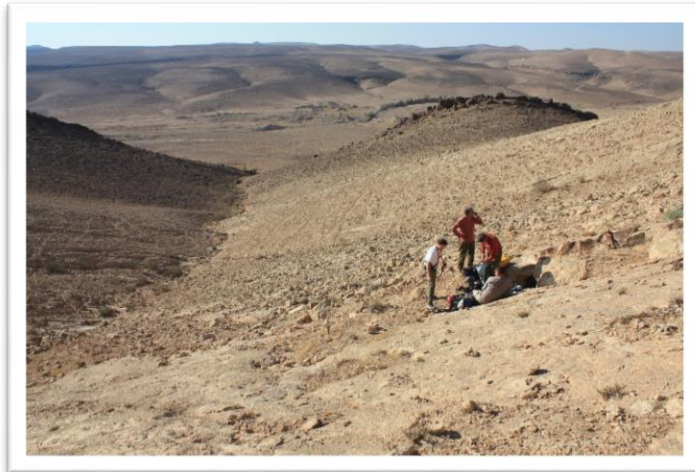

קטר א-שביב, מעיין טפטוף עונתי במרחב שבין דימונה לערד.

כלל המעיינות שצוינו בכתבה נמצאו במהרה על ידי מטיילים. חלקם, גם אם לא הופיעו במפות, כבר היו מוכרים למטיילים ושוחרי מדבר, והיתר כאמור נמצאו בהקדם. שונה מכך הוא המעיין המסקרן ביותר מבין החמישה, הלא הוא קטר אל-מע'רה. פירוש השם הוא 'מעין המערה', דהיינו שם המתייחס למעיין הנובע בתוך חלל תת קרקעי.

לטובת הקורא שאינו מכיר את הפרסום המקורי, נצותת את תיאורו, כפי שפורסם בלשון המחבר: "קטר אל-מע'רה (מערת המעיין המטפטף). זהו המעיין הגדול באזור, ולדעת מטיילים אחת מהנקודות היפות בנגב. המעיין נובע בתוך מערה ענקית, הממוקמת למרגלות הר קדים, בתחתית מצוק של תצורת שבתה. במערה שני אולמות גדולים המקושרים באמצעות ניקבה בעלת פיר. למעיין הייתה כנראה חשיבות רבה בימי קדם, כפי שניתן להסיק מסימני הבניה במערה ומיקומו האסטרטגי. המעיין נובע סמוך לדרך הרומית החוצה את רכס דיה, ושסלילתה מיוחסת לתקופתו של הקיסר טריאנוס, מהמאה השנייה לפנה"ס. זהו הסעיף הראשי של הדרך שיורדת במעלה דרגות לעבר בקעת ערד, חוצה את רכס דיה, ממשיכה מעט בנחל דימונה, חוצה את רכס אפעה וממשיכה לממשית. בחצייתה את רכס דיה צריכה

הדרך להתגבר על שני מכשולים טופוגרפיים, עקב פיצולו של רכס דיה לשתי שלוחות, שבניהן מפריד ערוצו העילי של נחל חימר. שרידי המצדים (שטרם נחפרו), הרוג'ומים והאבנים הרומיות הפזורות בשטח, מעדים על עבר מפואר יותר. נראה כי קטר אל-מע'רה שימש כמקור מים לחוצים את המדבר בימי קדם באזור זה. מהמצד הרומי יורד שביל צר למעיין, כנראה שביל קדום. פרזדור צר שפתחו מוסווה, מוליך לפתח המערה. לאחר ארבעה מטרים נכנסים ל"אולם הבריכה", חצוב ומדופן בחלקו. אורך הבריכה כ-20 מטרים ועומק המים בה כמטר וחצי. המים קרים – 14 מעלות צלזיוס. המים מגיעים לבריכה דרך מפל קטן שגובהו כמטר אחד, והוא מקשר בין שני מפלסי המערה. מהמפל ממשיכים

סוקרים מערות בהרי דימונה. אזור מדברי עשיר במערות קטנות ומעינינות.

כשבעה מטרים בנקבה חצובה צרה, עד ל"אולם הנביעה". קרני האור החודרות למרכז הנקבה דרך פיר אנכי, יוצרות כאן משחקי צבעים יפים לעין. אולם הנביעה הענק מהווה את הנקודה היפה במעיין. המים מטפטפים מתקרת המערה ונקווים בבריכה טבעית. קטר בלשון הבדווים הוא "טפטוף", ושמו של המעיין בפי הבדווים מקורו כנראה בטיפות המים הקרירות, המטפטפות מתקרת המערה ומשמיעות הדי רעש מתנפצים.

עומק המים במרכז אולם הנביעה מגיע לשני מטר ויותר! למרות שהמעיין מוכר לנו זה שבע שנים, דבר קיומו נשמר בסוד. הבדווים באזור אינם מתלהבים להפיכתו לאתר טיולים. רק בשנה האחרונה התחלנו להדריך "טיולי מים" אל המעיין. הביקור ב"מערת המעיין המטפטף" מחייב כניסה למים ומיועד ליודעי שחיה בלבד! במערה קיימת סכנת טביעה ומומלץ למטיילים לבקר בה רק עם מדריך מוסמך, המכיר היטב את המקום, ולכן אנו נמנעים מלפרסם את מיקומו המדויק של המעיין".

תיאורו של המעיין לא השאיר איש אדיש. הוא פנטסטי מידי בשביל להיות אמין, ומלהיב גם עבור מעיין בחבל ארץ ים תיכוני, לא כל שכן במדבר הנגב! הפרסום גרר בעקבותיו גל של מבקרים ומטיילים שחיפשו נואשות את האתר העלום. טובי סיירי המדבר סקרו והפכו את רכס דיה וסביבתו, אך ללא כל תוצאה של ממש. במהלך השנים פורסמו נקודות ציון שונות של המקום, למותר לציין שאף לא אחת מהן הובילה לנקודה התואמת את התיאור.

אמנם הסיירים ואנשי השטח לא מצאו את המעיין, אך בזכות שיטוטים אלו, ידועות כיום שפע של מערות במרחב שבין דימונה לערד. נביא כאן את סיפורן של שתיים מהמערות, מערת ג'וני ומערת דיה, אשר התגלו שתיהן במהלך חיפושים אחר קטר אל-מע'רה.

מערת ג'וני:

פתחה של מערת ג'וני. התגלתה בזכות החיפושים אחרי קטר אל-מע'רה.

בשנת 2011, בעקבות פרסום כתבה אודות מערות הנגב, פנה אל המרכז לחקר מערות (המלח"ם) ג'וני שגיא ממושב רמות. ג'וני סיפר שהוא מחפש את המעיין כבר יותר מעשור וישמח לצאת ביחד לשטח לבחון נקודות נוספות שעלולות להתאים לתיאור. עוד הוסיף וסיפר שבמהלך החיפושים מצא כמה מערות

וישמח להראות לנו את מיקומם. עבר הזמן ורק בחורף 2014 יצאנו לדרך, לשיטוט ארוך ברכס דימונה. במהלך יומיים השקענו בחיפושים אחר מערות ובדקנו דיווחים שונים שנמסרו מקודמינו. סוף היום השני, בדרכנו לצאת מהשטח עוצר לפתע ג'וני בצד הדרך ואומר "זכור לי היטב שפה היה פתח מערה". חיפשנו בסביבה אך השטח בנוי ממשטח סלע רציף, בטח לא מקום מתאים לפתח מערה. לפתע נשמעה הקריאה הצפויה "מצאתי!". הפתח מפתיע למדי, עגול ואנכי, פעור במרכז משטח סלע חלק. כפי שמאפיין את הרי דימונה וסביבתם, המערה במקום איננה גדולה, מכילה מעט משקעי מערות והרבה פסולת. ג'וני עדיין ממשיך ומשקיע ממרצו לחיפוש המעיין. לכבודו נקראה המערה בשמו "מערת ג'וני".

מערת דיה:

ביום אביב חמים, ממש לפני כשנה, קיבלתי טלפון מליאור אנמר כשבפיו בשורה "מצאנו את קטר אל-מע'רה". ההכרזה הייתה מפתיעה. ליאור מכיר את השטח טוב יותר מרוב המטיילים ודיווח שכזה מפיו אינו פחות מאמין!. "אני אוכל את הכובע ומיד מגיע" אמרתי. עוד באותו היום יצאנו לשטח. יחד עם יואב נגב, מיקה אולמן וטל אופיר עלינו על הג'יפ ונסענו להר דיה. בדרך סיפר ליאור "הדיווח הגיע מזיו שרצר, רכז ההדרכה בבית ספר שדה בוקר. הוא מספר על מערה בעלת פתח תת אנכי, ובה מחילה

חלקה הפנימי של מערת דיה, הארוכה ביותר במערות אזור דימונה.

משופעת שבסופה בריכת מים". נשמע מעולה, ואף תואם במידת מה את תיאורו המקורי של קטר אל-מע'רה. התיאור של זיו היה מדויק. הגענו למקום על פי תיאורו ואמנם מצאנו פתח של מערה לא מוכרת. בפנים המערה ישנם סימנים לזרימת מים והמשך צר המחייב זחילה. אנו מתחילים במדידות ומיפוי, בזמן שליאור וטל מפנים סלעים מהמעבר

הצר. כמה שעות של סקר ומיפוי שבסיומם יכולנו לסכם. ללא ספק ביקרנו באחת מהמערות המשובחות והיפות בנגב הצפוני, ואף הארוכה ביותר באזור דימונה. עם זאת, את קטר אל-מע'רה לא מצאנו.

אם להיות ריאלי, נראה כי קטר אל-מע'רה לא ימצא בעתיד. שמועות על כרסומו על ידי מחצבה הן סיום מצוין לבדיה מושלמת. סיום סתום ובלתי ברור הוא דרך מוצא נהדרת למיתוסים ואגדות. היתרון בסיפור הוא משיכת המטיילים למרחב הנדון וכמובן גם תרומה יפה לסיפורי המדבר. מכל מקום, נראה כי על מנת לייצר אגדה טובה, יש צורך בתיאור פלסטי מושך, אך כזה המתבסס על גרעין של אמת. ארבעת המעיינות האחרים, אשר אמנם נמצאו זהים למתואר, היוו את אותו גרעין. כל השאר נמצא בינתיים כלא יותר מבדיה, אשר כפי שנכתב במקור, מיקומה המדויק למרגלות הר דיה.

רכס דימונה 2019

פאלמר בנגב.
הרפתקאות חוקרים ראשונים במרחב.

איתי לובל עמיחי שדה
(מעובד ע"פ מאמרו של יוסף שדור, טבע וארץ, אפריל 79)

"כעת היינו בתוך אזור ההרים הבלתי ידוע והמסתורי, אשר מזמן נתאוונו לחקור, והדופק עלה עם ההתרגשות. הרגשנו שאנו על סף פתרונה של בעיה גיאוגרפית, אשר העסיקה אותנו חודשים רבים. אם אמנם היו הסיפורים ששמענו אמתיים, עלולים היינו להסתבך בהרפתקאות מסוכנות."

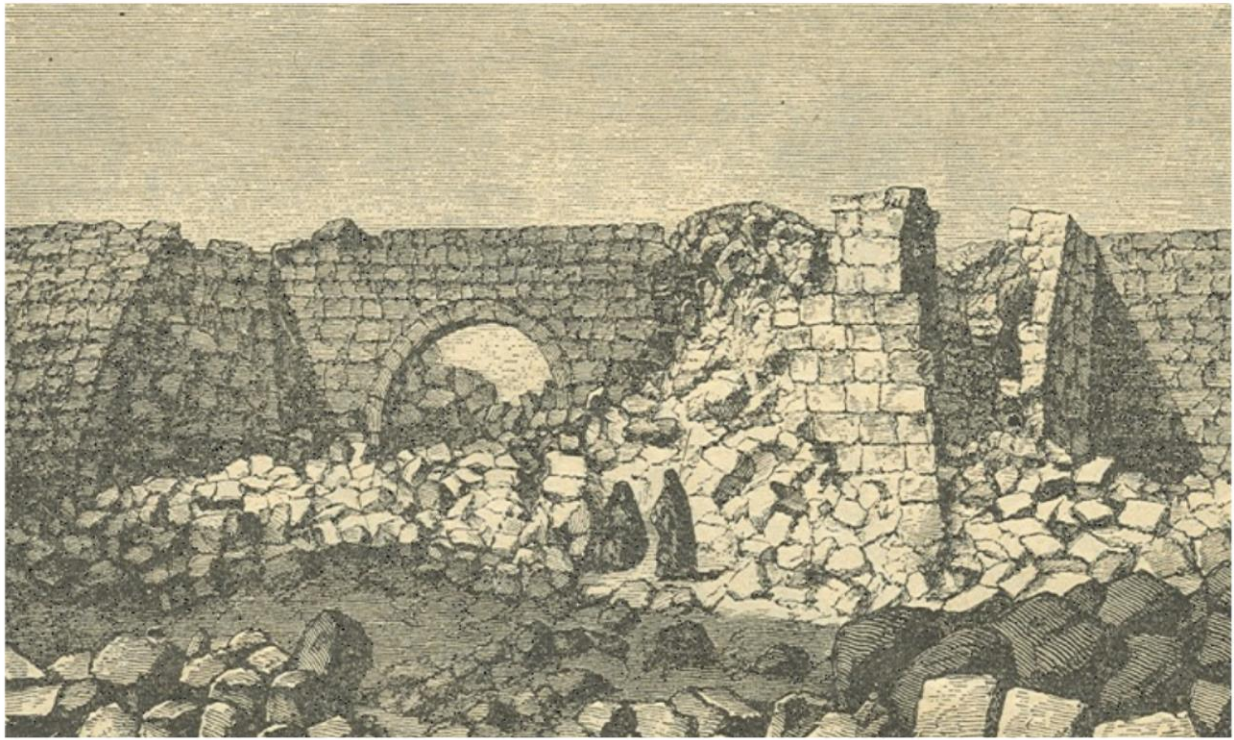
חורבות עוג'ה אל חפיר לפי פאלמר

אדוארד הנרי פאלמר (1840 – 1882) היה מזרחן אנגלי אשר התמחה בתרבויות הפרסית הטורקית וערבית ונחשב לאחד מחוקרי הנגב הראשונים. פאלמר השתתף בכמה מסעות לחצי האי סיני ולנגב, ובמסעו האחרון עמד בראש משלחת שניסתה להניע את הבדואים מלמרוד בבריטים ששלטו במצרים.

בסיום אחד ממסעותיו במדבר סיני, חצה פאלמר עם חברו טריווית דרייק את צפון הר הנגב. החוקרים חצו מח'רבת עוג'ה (ניצנה) לעבר ביר ביריין (בארותיים-עזח) גילו את חורבות העיר שבטה וממנה עלו דרך תל באר שבע לחברון ולירושלים. לאחר זמן בירושלים שבו לחקור ביתר יסודיות את המרחב שהיווה "שטח לבן" במפות אותה תקופה.

החוקרים שמו לעצמם מטרה להשלים את מיפוי הר הנגב המרכזי שרבים משטחו לא נסקרו עדיין. פאלמר מתאר כי לצורך משימה זו שכרו את שרותיו של חמזה, שייח' משבט הג'הלין, היושב על קרקעות העיר ערד של ימינו. פאלמר ודרייק שמו פניהם נגבה דרך ואדי רחמה (אזור ירוחם) אל מערב רכס חלוקים הלא הוא ג'בל חלייקום, ומשם לשדה צין דרך הדייקה של נחל הרועה. מסעם המשיך לעבר מעלה צין- נאק'ב ע'ראב, ולנו ליד עין אום קעב (עין עקב). על מנת להמשיך בדרכם קבעו עם מורה דרך משבט העזאזמה שיוביל אותם הלאה לכיוון חורבת העיר עבדת, שכן זהו שטחם של מטה העזאזמה. מטרתם הייתה להגיע לוואדי ג'ארפי (נחל פארן) ולעבור בדרכך דרך ג'בל מד'רה (הר צין).

במסעם זה, היו הראשונים לעלות על המפה את מיקומה המדויק של העיר העתיקה עבדת, וכן הם גילו את חורבת העיר שבטה. במהלך המסע הבחינו בתופעת "תולילאת אל-ענב", תלוליות אבנים הפזורות בנפות החקלאיות של ערי הנגב הקדומות. כמו כן הוסיפו למפת הר הנגב פרטים רבים שלא היו ידועים למדע, ולזכותם נזקף גילוי קטע מהדרך העתיקה המובילה לעיר פטרה דרך נחל נקרות.

חורבות עבדת על פי ציור של פאלמר. תמונה ראשונה של העיר עבדת

אדוארד הנרי פאלמר היה דמות מיוחדת בנוף המחקרי של אותה התקופה. פאלמר שלט בשפה הערבית על בוריה ומסופר כי היה לו חוש הומר, חדות לשון, אומץ לב ועקשנות אשר סייעו לו במסעותיו. יחסו הבלתי אמצעי עם בני שבטי ערב המקומיים, הביאו לכך שזכה לכינוי "עבדאללה אפנדי".

על אף קשריו החבריים עם השבטים הבדואיים במרחבי המדבר, לא היה פאלמר חף מהשקפות בני תקופתו ביחס "לבעיה הבדואית".

הוא כותב בספרו 'מדבר יציאת מצרים' כי: "אך למרות זאת עלי להודיע את דעתי, ש"הפרא האציל" אינו אלא נזק ומטרד. קביעה זו נכונה ביתר תוקף לגבי הבדואי, כי בכל מקום אליו הוא חודר, הוא מביא עמו הרס, אלימות והזנחה. לכנות אותו "בן המדבר" זוהי טעות; מחצית המדבר נוצרה על ידו. רבות הן הבקעות הפוריות, שהוא גרש מהן את התושבים המועילים והחרוצים ובעצם ידיו הפך, כמו את ארץ הנגב, לשממה חרוכה ועקרה."

דעה זו של פאלמר שיקפה היטב הלך רוח מסוים באותה העת של התפיסה הבריטית הקולוניאליסטית. התרבות הבדואית הייתה לדידם תרבות המבוססת על ערכי עצלנות וביזה. מתוך השקפה זו ניסה פאלמר להציע פתרונות לתרבות הבדואים, כמו לקיחת העדרים והפיכתם לחקלאים, או חמור מכך שעבודם לשירות "הקהילה המערבית".

לאחר שובו ממסע המחקר בנגב חזר פאלמר לאנגליה והתרכז בכתיבת גילוי במדבר סיני ובנגב. הספר "מדבר יציאת מצרים" התפרסם בכתב העת של האגודה הבריטית לחקר פלשתינה (P.E.F). בשנת 1882 יצא לשתי משלחות לחצי האי סיני לבקשת ממשלת בריטניה. מטרת המשלחות היה להרגיע את שבטי הבדואים של חצי האי, למנוע את הצטרפותם למרד עוראבי שהוא מרד לאומני במצרים נגד ההתערבות האירופאית במדינה. במשלחת השנייה בה השתתף, עבר בוואדי סוּדַר נחלת שבט החוויטאת עם מורה דרך משבט אחיוואת ספייחה. הנוהג היה, שמורה הדרך מתחלק בכסף שקיבל מהמשלחת עם השבטים אשר בשטחם עבר. מורה דרך זה לא נהג כך וכשהגיעו בני מטה החוויטאת לדרוש את כספם, ברח מהמקום והשאיר את המשלחת לגורלם. חברי המשלחת נדחפו משפת מצוק ולאחר מכן נורו. משלא הגיעה המשלחת לייעדה החלה להתארגן משלחת חילוץ בראשות צ'ארלס וורן. משלחת החילוץ מצאה את שרידי גופותיהם של חברי המשלחת והם נשלחו לקבורה בכנסיית סנט פול בלונדון. בין חברי המשלחת של פאלמר היה גם יהודי תושב יפו בשם בכור חסין. גם הוא נקבר בכנסייה יחד עם יתר חבריו.

אדוארד הנרי פאלמר משקף בדמותו את חוקרי המאה ה-19 של מרחבי סיני והנגב. יצר ההרפתקנות והסקרנות לחקור מרחבי ארץ לא נודעים, יחד עם כישרון מופלא להיטמע בקרב האוכלוסייה המקומית, הולידו שורת גילויים שחשפו חבל ארץ לא נודע במחקר.

חידת הגיליון:

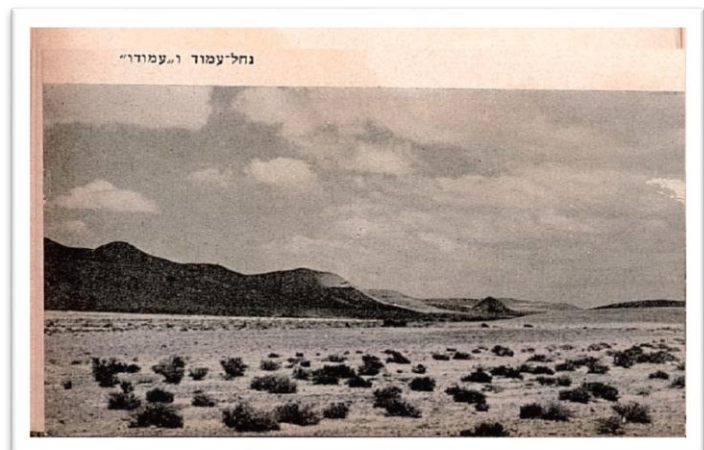
איזו תופעה גיאומורפולוגית מופיעה (פעמיים!) בתמונה?

והתשובה לחידה של הגיליון הקודם:

היכן נמצא נחל עמוד המקורי שבתמונה?
ומאיזה ספר התמונה לקוחה?

נחל עמוד המקורי שבתמונה נמצא
בגבעות ציה ממערב למישר. התמונה
נלקחה מספרו של יוסף ברסלבסקי –
"הידעת את הארץ" כרך ד' עמ' 161.

תגובות, הערות, הארות, מידע לפרסום ועוד. יש להעביר לעמיחי שדה ואיתי לובל
052-6318323 , 054-4832859 matbeon.boker@gmail.com